

JELKÉPES ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK A REFORMÁTUS TEMPLOMOK FESTETT BÚTORZATÁN

FÜGEDI MÁRTA

A magyar népművészet díszítményeiben található figurális ábrázolásokat, állatalakokat és ezeknek törvényszerűségeit vizsgálva jutottam el a falusi templomok díszítményeihez. Az építészet- és művészettörténeti, valamint a néprajzi kutatások eredményei ma már egyértelműen bizonyítják, hogy a falusi templomok festett bútorzatát, a mennyezetdeszkákat, a festett padokat, karzatokat, szószéket a magyar népművészet szervezésének kell tekintenünk.¹ A templomok festett bútorzatának díszítményei meglepően hasonló képet mutatnak az egész magyar nyelvterületen. Bennük az európai művészeti stílusok lecsapódása és a korabeli helyi paraszti-mezővárosi társadalom közösségi igénye, művészeti és vallási eszméi sajátos ötvözetben fogalmazódtak meg. Fentiek alapján vizsgálódásom célja – egy hosszabb távú kutatás részeként – annak feltárása volt, hogy milyen rokonvonások, egymásrahatások mutathatók ki a falusi templomok festett bútorzatán megőrzött állatábrázolások és a világi célú, paraszti használati tárgyak díszítményei között. Melyek a szimbolikus állatábrázolások átadás-átvételének és az ezzel járó tartalmi-jelentésbeli, valamint ábrázolásbeli módosulásoknak, vagyis az átfogalmazásnak törvényszerűségei, jellemzői és a megjelenítés tipikus változatai.²

Az egykori Magyarország legrégebb ismert festett famennyezeite a 15–16. századból valók, ezek javarészt nemesi, kegyúri megrendelésre készültek.³ A 16. század végétől szaporodik el a népi igények számára készített, az egykori közízlést tükröző emlékek száma. A festett templomi bútorzatot a nagyobb céhes központok festő asztalos mesterei készítették. Tárgyi emlékekkel bizonyított, hogy egykorú megrendelőiknek világi használatú bútorait is ugyanazokkal a motívumokkal, azonos díszítőszemlélettel festették a mesterek, mint a templomberendezéseket.

A templomok festett díszítményeinek képét meghatározza az a tény, hogy ezen emlékek döntő része protestáns templomokban maradt fenn. E jelenség magyarázatának vizsgálatával behatóan foglalkozott Tombor Ilona is:⁴ „Ma már bebizonyosodott, hogy falusi templomainkban a festett deszkamennyezet éppen olyan rendszeresen alkalmazott díszítés lehetett, mint a falfestés. Az a tény, hogy protestáns templomainkban mégis sokkal több festett famennyezet maradt fenn, mindenekelőtt gazdasági alapon magyarázható, lévén a protestáns egyházközösségek sokkal szegényebbek. Sok adat maradt fenn arra nézve, hogy a gazdátlanul pusztuló középkori romtemplomot birtokba

1. Vö. *Fél E.–Hofer T.*, 1975.

2. A templomi festett bútorok díszítményeire vonatkozó adatokat a személyes gyűjtésen túl az alábbi művekből gyűjtöttem össze: *Balogh J.*, 1943.; *Kelemen L.*, 1945.; *Kovács B.*, 1965.; *Marosi E.*, 1975.; *Tombor I.*, 1968.; *Szabadfalvi J.*, 1980.; *Vilhelm K.*, 1975.

3. Vö. *Tombor I.*, 1968. 29.

4. *Tombor I.*, 1968. 15.

1. kép. Fiait saját vérével tápláló pelikán
(Noszvaj, ref. templom
mennyeztáblája 1734.)

2. kép. Kétféjű sas
(Székelydálya – Daia – ref. templom
mennyeztáblája 1630.)

vette egy-egy református község lakossága. Azt saját céljainak megfelelően helyreállította, és szerény anyagi eszközeivel igyekezett széppé tenni: ahol freskót talált, lemeszelte, s más díszítési lehetősége nem is maradt, mint a festett asztalosmunka. Így a református egyház merev képtilalma a szó szoros értelmében felvirágoztatta ezt a virágdíszes kézművességet.” Lényegében tehát a festett templomi famennyezetek túlnyomó része olyan helyeken maradt fenn, ahol a gyülekezetek nem voltak – gazdasági okok miatt – képesek a 18. vagy 19. század folyamán új, korszerűbb templomokat építeni.

A festett templomi táblákat döntően virágos-leveles mustrák díszítik, melyeknek motívumkincse a késő gótikus, valamint reneszánsz dekoratív díszítményeinek világából ered. Feltehető, hogy a festő asztalos mesterek munkájukhoz leggyakrabban mintakönyveket is használtak. Az adott motívumanyagból azonban egyéni fantáziával és alkotótehetséggel, az átvett hagyomány folklorizálásával egyedi minták jöhettek létre. A műhelyek, sőt az egyes mesterek vagy dinasztiák egyéni arculata, jellegzetessége sokszor felismerhető.⁵

A növényi, virágornamensek túlsúlya mellett, ha szám szerint nem is, de megfogalmazásában és mondanivalójában jelentősnek és izgalmasnak értékelhetjük a figurális ábrázolásokat.⁶ Ezek a jelképes megfogalmazások, gondolatok gyakran több ezer éves mondanivalót, általános érvényű emberi példázatot örökítettek át, s szimbólumértékük

5. Vö. Kovács B., 1965.; Szabadfalvi J., 1980.; Tombor I., 1968.

6. Az alakos díszítmények elemzése és értékelése áll Vilhelm K. (1975) munkájának középpontjában is. A korábbi kutatások elsősorban a növényi díszítményeket vizsgálták és értékelték, s mellettük az alakos ábrázolások így háttérbe szorultak és leértékelődtek.

3–4. kép. Virágtő páros madárral
(Kovácskida, ref. templom mennyezetdeszkája és mellvédje 1834)

alakulása és esetleges elhomályosulása ellenére is tudósítanak a korabeli alkotó és a helyi közösség világképéről, ízléséről.

Tekintettel arra, hogy nagyon kevés katolikus templomban maradt fenn festett mennyezet, az alakos ábrázolások értelmezésénél elsősorban a protestáns ikonográfia ábrázolásait kell vizsgálnunk. Vannak azonban olyan figurális képek is, amelyek minden felekezet templomában előfordulnak. A görögkeleti, illetve később görög katolikus egyház festett díszítésű templomaiban azonban a keleti, ortodox-pravoszláv egyház ikonográfiai hagyományai érvényesültek és folklorizálódtak, s így teljesen külön világot alkottak a korabeli művészeti fejlődésben, népművészetben.⁷

A jelképes ábrázolások eredete, a különböző korokból származó értelmezések „egymásra rakódása” egyértelműen nem választható szét. Ősi pogány szimbólumok keveredhetnek görög mitológiai elemekkel, a keresztény vallás jelképei a világi értelmezésekkel. Megtörténik, hogy az ókeresztény ikonográfia a görögöktől kölcsönöz, s esetleg továbbörökíti azt a későbbi keresztény művészetnek. Ráadásul, néha teljesen ellentétes értelemmel ruházhat fel alakokat.

A protestáns vallások – szemben a katolikussal – elvetették a vallási témák természetű ábrázolását, és egy sajátos jelképrendszert használtak, amely a középkor szimbolikájában gyökerezett. Elsősorban a Biblia nyelvén fogalmazták meg mondanivalójukat, gyakran ennek példázatait ábrázolták jelképes formában. Jellemző református magatartás, hogy Krisztust sohasem ábrázolták emberi alakjában, csak jelképesen. A biblia tárgyú emberalakos képek az Ószövetségből valók.

Az alakos ábrázolások vallásos magyarázata mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a virágos motívumokkal együtt az alakos minták egy részének elterjedése, illetve átvétele is a mintakönyvek közvetítésével történt. Hogy ez az átvétel esetenként mennyire volt tudatos, mennyit ismerhetett a festő asztalos a képi elemek eredetéről, az kérdéses és vitatható. Az uralkodó művészeti stílus, a megrendelő elvárásai, a festő mester tehetsége, ízlése, alkotó fantáziája mind nem elhanyagolható alakító tényezői lehettek az egyszeri megfogalmazásnak, az egyedi változatok születésének.

7. Vö. Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 155.

5. kép. Szarvasok (Noszvaj, ref. templom mennyezetablája 1734.)

A református templomok alakos ábrázolásaiban, mégha gyenge művek, olykor groteszkek és naivak is azok, feltehetően kedvét lelhetette a gyülekezet, s az istentisztelet és egy-egy hosszabb prédikáció alatt szívesen nézegette a mennyezet „képeskönyvét”. A figurális táblák mindegyike tehát eredetileg egy-egy gondolat, példázat ábrázolása lehetett. Mindezek a jelképes ábrázolások még a 18. században sem veszíthették el tartalmukat és nem válhattak jelentés nélküli ornamentummá. Amit ma már esetleg nem tudunk megfejteni, azt valószínűleg értette a nép több emberöltővel ezelőtt.⁸

A festett templomi bútorzaton előfordulnak egészen különös, egyedi állatalakok, fantázialények is, közülük azonban csak azokat tekintjük át, amelyeknek a népművészetben, a profán használati tárgyakon való ábrázolása is elterjedt és jellemzőnek tekinthető: így a *pelikán*, a *szarvas*, a *kétfejű sas*, az *oroszlán*, az *egyszarvú*, a *bárány*, a *hal*, a *kígyó* és a *sárkány*, valamint a *madáralakok* a leggyakoribbak. Ezek ikonográfiai jelentése ismert, legtöbbjük a *Physiologus* néven ismert, a 2. században keletkezett műre vezethető vissza, melynek állatszimbolikája az egész középkorban és a reneszánszban általánosan elterjedt volt.⁹ Az állatok Krisztus szimbólumai, illetve a jó vagy a rossz jelképei. Némelyiknek több jelentése is van.

A *pelikán* a református egyház egyik leggyakrabban használt jelképe, a kora középkor óta a legkedveltebb Krisztus-szimbólumok egyike.¹⁰ A jelkép tehát Krisztust jelenti, aki a bűn elkövetése által az örök élet számára meghalt fiait saját vére hullatásával kelti életre. A festett templomi bútorzatok kevés figurális díszítménye között az egyik legáltalánosabban elterjedt ez az ábrázolás.¹¹ Tipikus megjelenési helye a templomok

8. Tombor I., 1968. 29.

9. Physiologus, 1986.

10. Vö. Seibert, J., 1986. 262.

11. Pelikánábrázolások találhatóak még az alábbi templomokban is: Farcád (Udvarhely m.) (1929), Alsóboldogfalva (Udvarhely m.) (1800), Felsőboldogfalva (1620), Nagyajta (Háromszék m.) (1746), Ákos (Szilágymén.) (1756), Csiksomlyó (1530 k.), Homoródkarácsonyfalva (1700), Magyarlóna (1752), Magyarvista (1765), Szentgerice (1670), Kálnok (1789), Kisnamény (1755), Csengersima (1761), Gyügye (1767), Hódmezővásárhely (1732), Mezőcsát (1746), Mezőkeresztes (1728), Rudabánya (1758), Noszvaj (1734), továbbá Alsóvadász, Alacska, Kisgyőr, Kelemér, Kázmárk, Ragály szószékkoronáin is.

6. kép. Sellő madárral és hallal
(Drávaiványi ref. templom mennyezetáblája 1835. és erdőcsokonyai fedeles kazetta)

szószékkoronájának a csúcsa, ahol is a jelkép faragott, plasztikus megfogalmazása mindenki számára jól látható, központi helyet kapott. A pelikánt és fiókait ábrázoló „kispasztika” általában puhafából készült, és legtöbbször a templom egyéb festett bútortárhoz alkalmazkodó színekre festették. A ránk maradt emlékek között található magas művészi színvonalú és kiemelkedő mesterségbeli tudást tükröző alkotások is. Ismerünk azonban ügyetlen, az eredeti jelképes értelmet felidézni már alig tudó példányokat is, ahol a madárszerű forma már inkább csak a hagyomány külsődleges, mint tartalmi átörökítésére képes. Korai, szép példányok elsősorban Erdélyből ismertek, a legrégebbiek a 17. század elejéről valók, a legkésőbbiek pedig a 19. század közepe táján készültek. A festett fa pelikánábrázolás mellett a későbbi időkből márványba vagy kőbe faragott domborműként is feltűnik ez a jelkép a szószékeken.¹²

A pelikánábrázolás gyakran ismétlődik a templomi bútortartak egyéb helyein is. A mennyezetdeszkák döntően virágos díszítményei között a kevés alakos ábrázolás vissza-visszatérő témája a holt fiait saját vérével életre keltő pelikán. A megjelenítés érdekessége, hogy a jelképes ábrázolást legtöbbször a szimbólumtól teljesen független virágos-leveles ágas környezetben helyezi el az alkotó, talán, hogy ezzel is harmonikusabban illeszkedjen a figurális tábla a növényi ornamentekkel díszítettek közé. A fenti-ekhez az egyik legszebb példát a noszvaji református templom 1734-ben készült deszkáján találjuk: a jelképes pelikánábrázolást egy gránátalmákkal körülvelt, szép ívű ágakkal rajzolt fa tetejére illesztett fészekbe helyezi a mester.¹³ Egészen más jellegű pl. a csengersimai ábrázolása, ahol a pelikánt galamszerű madárkák is körberöpdösik. A karzatdeszkákon, stallumokon fennmaradt pelikánábrázolások közül a legkorábbi ismert a Csiksomlyóról származó, a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött 1530–1540 körül készült stallum.¹⁴

A pelikán jelképe gyakran megjelenik a templomokban használt egyéb tárgyakon, az egyházi szertartás kellékein is, így az úrasztali terítők hímezésén, a szőtteseken, a tá-

12. Vö. Marosi E., 1975. 78. kép.

13. Vö. Kovács B., 1965. 150.

14. Vö. Balogh J., 1943. 264.

7. kép. Egyszarvú
(Mégyaszó,
ref. templom mennyezetkaszettája 1735.)

ponálásában is több kultúrtörténeti réteget képviselnek.¹⁷ Bibliai példázatok megjelenítésének gyakran része a madár alakja: az Élet és a Tudás fája körül röpködnek, máskor szőlőfürtöt tart szájában a madár, de a Noé bárkájának szélén is madarak ülnek.¹⁸ Kiemelkedően szép ábrázolás a tancsi templom egyik kazettáján a szájában leveles ágat tartó madár, repülését szinte álomszerűen lebegő mozgásnak ábrázolta a mester.¹⁹

Gyakoriak a templomi bútorzatokon az olyan madarábrázolások, amelyeknek kompozíciója és ábrázolásmódja tiszta népművészet, és annak más műfajaiban, így a festett bútorokon, fazekastermékeken vagy a hímzésekben szinte a tükörképeit találhatjuk meg. Tombor Ilona szerint „ez nagyon jól mutatja azt a folyamatot, ahogyan a céhes művész letisztult a nép tanulatlan háziiparosainak kezébe.”²⁰ A virágtövön ülő páros madár ábrázolásának sok szép példája maradt ránk a templomi festett bútorzaton. A szennai templom mennyezetdeszkáján és karzatán is található, szívből kinövő tulipános virágtő kétoldalán ülő, virágos ágbóbitát viselő díszes madárpár 1785-ben készült. Később, a 19. század közepén festették a kőrösi és a kovácshidai református templom bútorzatát, melynek madarábrázolásai korabeli festett ládák tükörképei lehetnének: szép tagolású virágtövön ül a szájában virágos ágat tartó páros madár. Az Erdélyben működő Umling Lőrinc festő mester is többször alkalmazott virágtöves madarábrázolást alkotásai során. A kőrösfői templom 1764-ben készült festésén, valamint a magyarvistai templom 1765-ös mennyezetdeszkáin és padjain is szerepelnek a fentiekkel rokon, virágtöveken ülő páros madarak.

A madár megjelenik az egyes templomi bútorok formájának kialakításánál, díszítésénél is. Legszébb példája a tákosi református templom 1767-ben datált festett padjának oldaltámlája, amely ötletesen kifűrészelt bóbitás madárfejforma. A részleteket szí-

lakon és borosedényeken egyaránt.¹⁵ Ezek a tárgyak is jelentős közvetítő szerepet játszhattak abban, hogy a pelikánábrázolás elterjedt a világi használati tárgyak díszítményein is. A legkorábbi példákat a halottas párnákon, lepedőkön találjuk, takácsszötteseken, rekehímzésen, szálánvarrott hímzésen egyaránt felbukkan. Sormintává válik vagy tükrözve megkettőződik, s így – eredeti jelképes értelméből egyre inkább veszítve – lassan ornamentalsé válik. A szószékkoronák plasztikus pelikán ábrázolására vezethető vissza a paraszti fazekasmunkákon megjelenő madár és fiai csoport. Igazolja és erősíti ezt az a tény, hogy német nyelvterületen a fedeles edényeken ez meglehetősen elterjedt dísz.¹⁶

A festett templomi bútorzaton megjelenő *madarábrázolások* jelentésükben és megjelenésükben, a díszítmény megkom-

15. Vö. Takács B., 1983. 13. kép.

16. Vö. Magyar Néprajzi Lexikon IV. 1981. 225., továbbá személyes gyűjtésem a drezdai Museum für Volkskunst gyűjteményében.

17. Vö. Seibert, J., 1986. 211.

18. Noszvaj (1726), Csengersima (1761), Gyügye (1967), Magyarcsaholy (1977).

19. Tombor I., 1968. XXXVIII. tábla.

20. Tombor I., 1968. 27.

nes festés teszi naturálisabbá és látványosabbá. Hasonló díszítményt találunk a lónyai templom szószékkoronájának sarokvolutáján is. A Veszprém megyei Nemesvámos templomában maradt fenn a szintén a 18. század közepéről származó 5 töredékes padprofil, érdekes, fekete rajzú madárforma kiképzéssel.²¹

A madárábrázolások a stilizálás magas fokán készültek, így legtöbbször a madár fajtája konkrétan nem állapítható meg, és nem is fontos. A páva azonban egyértelműen felismerhető külsődleges jegyei alapján is. Ez a dekoratív madár, a halhatatlanság és az örök élet jelképe, már az ókeresztény művészetben is kedvelt motívum volt. A késői középkor óta viszont különböző bűnök, főként a hiúság és a gőg negatív szimbólumaként is szerepel.²² Megjelenik a templomok festett növényi díszei között például a szent-simoni katolikus templom (1650) mennyezetén és a krasznai református templomban is (1736). Nagyon kedvelt díszítménye később a népművészet minden műfajának, elsősorban a régi stílusú hímzéseken gyakori, de a dunántúli pásztorművészet figurális díszítményei között is sokszor feltűnik a csőrében virágos ágat tartó páva.²³

A kétfejű sas a mennyezetdeszkák figurális díszítményei között egyedi színfolt.²⁴ A kettős madáralak ősi, Bizáncig visszavezethető motívum, elsősorban textilek díszítményeiről terjedt el. Hatalmi szimbólum, de hazánkban évszázadok óta elsősorban a Habsburg-címert jelenti. Megjelenítésének kötelező részletei a két fej közötti korona, két karmában kardot tart a sas, végül pedig a hasán általános a címer. A festett mennyezetkaszettákon azonban figyelemre méltó változásokat figyelhetünk meg a kétfejű sas ábrázolásának hagyományos attribútumaiban. A korona helyén gyakran virágtó vagy szívforma jelenik meg, illetve olyan ornemens, melynek célja csak az adott felület kitöltése és díszítése. A karmokban tartott hatalmi szimbólum, a kard helyét is sokszor indák, virágos ágak töltik be. A test közepére helyezett címer helyére pedig szív vagy éppen a festő mester neve kerül.²⁵

Hasonló ábrázolási jellegzetességek figyelhetők meg a kétfejű sas megjelenítésében a népművészet egyéb területein is. A mintául szolgáló ábrázolások közül Malonyai Dezső kiemeli az egyik korabeli fémpénzt: „a nép kezén forgott régi négy krajcárosok, a „suszter talléron” ott volt a furcsa madár, onnan másolhatták.”²⁶

Kedvelt állatmotívum a szarvas is, néhány tipikus változatban, magányosan vagy párban ábrázolva. A szarvasok az igazság vizére, a Krisztus evangéliumára szomjazó, az ahhoz igyekvő lelkeket jelképezik. A leggyakrabban énekelt zoltár kezdő sora is idézi: „Mint a szép hives patakra a szarvas kívánczik, lelkem úgy óhajt Uramra . . .”

21. Vö. *Tombor I.*, 1968. 64. Madárábrázolások találhatók továbbá a következő templomokban (a felsorolásban az elpusztult, de valami módon dokumentált alkotások is szerepelnek): Csik-somlyó (1678), Farnas (1750), Kalotadámos (1774), Kőrösfő (1764), Kraszna (1736), Magyar-gerőmonostor (1758), Magyarlóna (1752), Magyarókerke (1746), Magyarszentbenedek (1707), Magyarvalkó (1778), Nagypetri (1713), Oklánd (1771), Somkerék (1761), Székelydáma (1630), Tancs (1676) stb.

22. Vö. *Seibert, J.*, 1986. 261.

23. Vö. *Kovács I.*, 1987. 241–269.

24. Vö. *Seibert, J.*, 1986. 277.

25. Sasábrázolások találhatók többek között az alábbi templomok díszítményein: Székelydálya (1630), Tancs (1670), Magyarcsaholy (1777), Szentgerice (1670), Zabola (1772), Gyűgye (1767), Kisnamény (1755), Csengersima (1761), Piliny (1713), Megyaszó (1735), Noszvaj (1734), Rudabánya (1758), valamint Teresztenye és Vilonya.

26. *Malonyai D.*, 1911. 288.

A noszvaji templom egyik kazettáján erdőben pihenő szarvasokat festettek. Másol mozgásban levő, ugró szarvasalak tűnik fel.²⁷

Korabeli habán kerámián, ónedényeken is ábrázolták a szarvas alakját dús növényi környezetben. A 18–19. századi nyugat-dunántúli hímzésekben általában párosan jelenik meg a virágtő két oldalán. Még a késői pásztorművészetben is gyakori a szarvas kecses ábrázolása.

Az *oroszlán* az ókorban az erő és a királyi hatalom jelképe, később mint „Judda oroszlánja” – Jézus jelképe is győzedelmeskedik a gonosz felett. A reneszánsz világi ikonográfiában a bátorság, lelkierő, az igazság nemes tulajdonságainak megtestesítője.²⁸ Az oroszlán páros ábrázolása közismert, jelentése többretegű lehet. A népművészet területén a heraldikai eredetű ágaskodó páros oroszlán megjelenése a leggyakoribb. A legtöbb tárgyi emléken általában információt hordozó elemeket fognak közre. A festett templomi bútorzatok emlékei között erre szolgál például a kispetri templom egyik mennyezetdeszkája, ahol az oroszlánok az alkotás adatait tartalmazó feliratot tartják. Más esetekben azonban az eredeti funkció már feledésbe merült, s a két ágaskodó oroszlán koronás vagy virágdíszes oszlopot, sőt máshol egy nagy reneszánsz rozettát fog közre.²⁹

A heraldikai páros oroszlán különösen gyakori volt a céhes világ tárgyainak, dokumentumainak díszítményein. Mesterségjegyek, oklevelek, címerek szinte általános kísérő díszítménye volt az ágaskodó páros oroszlán. Ez a kompozíció került át aztán egyszerű paraszti használati tárgyakra is, ismerjük példáját pásztorfaragásokon, de 20. század eleji palóc székfőfőn is.

Az *egyszarvú* az ártatlanság és a szüzesség jelképe.³⁰ Ez az állat a középkori festészetben, de a szövött falikárpitokon is gyakori kedvence a művészeknek, rendszerint dús növényi környezetben. Így jelenik meg a mennyezetdeszkákon is Megyaszón (1735) és Krasznán (1736). Attribútumai, ábrázolásának változatai nincsenek, a táblán szabadon maradt felületet növényi motívumok töltik ki. Korabeli habán edényeken, de óntálon és lepedővégeken is előfordul növényi ornamensek között az egyszarvú.

A kereszténység egyik legősibb szimbóluma a *hal*.³¹ Ábrázolása azonban már számos ókeresztény emléken is megtalálható, legtöbbször nem is egy példányban, hanem egyszerre kettő vagy több halat is ábrázolnak. Az abonyi református templom 18. századi tábláján három halat látunk, a maksai 1766-os kazettán halak és szirének alkotnak kört. A kismaményi 1775-ös, azóta elpusztult mennyezetben Rómer Flóris „pontyokat, keszegeket” vélt felfedezni.³² A reneszánsz előszeretettel ábrázolt delfineket. A csendesimai templomban (1761) is egy virágtő társaságában stilizált delfinek láthatók. Gyűgyén (1767) Tombor Ilona szerint³³ „másutt nem látott kép egy cápához hasonló nagy hal, mellette három kisebb hal.” Szerinte kétségtelenül a rosszat, a sátánt jelképezi. Szentgericén (1670) virágba harapó halakat festettek, az abonyi templomban is egy mézőn három halat ábrázolt a mester. Rombusz alakú keretben a noszvaji mennyezetben is

27. Szarvasábrázolások találhatók többek között: Biharpüspöki (1726), Magyargyerómonostor (1758), Magyarlóna (1750), Oklánd (1771), Magyarvista (1765), Csengersima (1761), Noszvaj (1734).

28. Vö. *Seibert, J.*, 1986. 250.

29. Oroszlánábrázolások találhatók többek között: Kispetri, Kalotadámos (1774), Maksa (1766), Réty (1626).

30. Vö. *Seibert, J.*, 1986. 78.

31. Vö. *Seibert, J.*, 1986. 114.

32. Idézi *Tombor I.*, 1968. 64.

33. Vö. *Tombor I.*, 1968. 64.

volt két hal.³⁴ A madoccai református templom díszítményei között található halábrázolás konkrét magyarázatára – a szimbolikus eredeten túl – tanulságos bizonyítékot talált Fél Edit és Hofer Tamás:³⁵ „A madoccai reformátusok azért örökítették meg templomukban egy ponty alakját, mert a madoccai halas tavak árendása, Budai Polgár Kratz Pál úr katolikus létére az egyik halastó jövedelmét a református templom építésére adományozta, s ez a tó olyan nemvárt gazdag hasznot hozott, hogy a templomépítést folytathatták, és a korábbi kölcsönöket is visszafizethették. Többen óhajtották, hogy egy kőbe metszett ponty helyeztessék valahova a templom falába, hogy ez a maradékot emlékeztesse ezen különös isteni kegyelemre.”

A hal a népművészet egyéb műfajaiban is megjelenik, így butellákon, tálakon találunk stilizált formájával, de sulykolófán faragott növényi díszek között is felbukkan századunk elején.

A *sellő* a középkori értelmezés szerint a csábítás jelképe. Ábrázolása azonban az ókorból ered, tulajdonképpen az antik madártestű szirének középkori megjelenési formája.³⁶ Emberi felsőteste egy vagy két halfarokban végződik. Ábrázolását férfi és női változatban is ismerjük. Az 1676-ban a tancsi református templomban festett példánya kétfarkú, hosszú szakállas férfisellőt mutat, melyet még a SIRENES felirat is megerősít. Szintén kettős halfarokkal ábrázolt sellőt festettek Csengeren (1745), Gyügyén (1767), valamint a noszvaji mennyezetén is (1736). A későbbi sellőábrázolások már egyfarkúak és nők. Legérdekesebbek a szennai templom padtámláján található, valamint a drávaiványi templom mennyezetét díszítő. Fején furcsa tulipánszerű koronát visel, mindkét kezében kard van. A táblán az egyfarkú sellő aszimmetrikus alakja miatt üresen maradó helyeket az egyik sarokban virág tölti ki, felül viszont egy szájában ágat tartó madár, s alatta egy hal látható. A bibliai értelmezés szerint a kardos sellő a gyülekezetet a rosszra és a bűnhődésre figyelmezteti, mellette a madár és a hal pedig a jót, a békét jelképezi.³⁷ Malonyai Dezső is foglalkozott a dunántúli népművészet vizsgálatakor a szennai sellőábrázolással:³⁸ szerinte is a csábító gonoszság jelképe ez, de felveti, hogy e középkori eredetű ábrázolás itt Somogyban talán a balatoni, távolabbról pedig a külföldi, vízparti területeken elterjedt mesehagyománnyal keveredhetett.

Akár a szennai templom sellője is lehetett a konkrét példája annak a szintén Somogyból származó spanyolozással díszített kerek tükrösnek, ahol szintén egyfarkú sellőt ábrázolt az ügyes kezű faragó. A sellő mindkét kezében – a népművészet hagyományainak megfelelően – virágos ágat tart, melyen madárka ül.³⁹

A *kígyó*hoz sokféle hiedelem fűződik a népi kultúrában.⁴⁰ Természetfeletti hatalommal ruházzák fel, ártó, de segítő erőt is tulajdonítanak neki. A keresztény ikonográfiában főként az első emberpár bűnbeesésének részeseként szerepel. A festett templomi bútorzaton elsősorban ebben az értelmezésben láthatták a hívők, de más jelképes szí-

34. Halábrázolások találhatóak: Magyarszentbenedek (1707), Oklánd (1771), Szentgerice (1670), Maksa (1766), Csengersima (1761), Gyügye (1767), Kisnamény (1775), Noszvaj (1736), Abony (1740).

35. Fél E.–Hofer T., 1975. 32.

36. Vö. Seibert, J., 1986. 294.

37. Sellőábrázolások találhatóak: Tancs (1676), Csenger (1745), Noszvaj (1736), Gyügye (1767), Maksa (1766), Bánffyhyunad (1780), Biharpüspöki (1720), Magyarcsaholy (1777), Drávaiványi (1792), Kőrös (1836).

38. Vö. Malonyai D., 1911. 326.

39. Vö. Magyar Néprajzi Lexikon IV. 1981. 437.

40. Vö. Erdész S., 1984.; Fügedi M., 1988.; Verebélyi K., 1983.

tuációkban is megjelenik, így pl. a gólya szájában.⁴¹ Mindkettőnek párhuzamait megtaláljuk a profán népművészet tárgyain is.

A kedvelt mítikus állatok közé tartozik a népmesékben is gyakori *sárkány*, a gonosz jelképe.⁴² Megjelenik trombitát fújó sárkánykígyóként, mint az utolsó ítélet harsonása (Kalotadámos, Nagypetri). Teljesen népmesei hangulatú viszont a krasznai mennyezetten látható hétfejű sárkány. Furcsa disznófejű sárkány néz le a kázmárki református templom karzatáról. A csengersimai templomban látható szárnyas sárkánykígyó mellett a következő felirat is magyarázza az ábrázolás jelentését: „AZ ASZSZONYI ÁLLATNAK MAGVA MEGRONTYA A KÍGYÓNAK FEJÉT GEN: III: 15.”⁴³ Hasonló sárkánykígyóra bukkanunk székelykapuk faragott díszei között, egy kiskun-sági nyereg faragott kápáján viszont sárkány és oroszlán küzdelmét ábrázolták. Egy Somogy megyei tülök karcolt díszítményei között pedig a krasznai hétfejű sárkány párját fedezhetjük fel.

Közismert az Isten *báránya* jelképes ábrázolása.⁴⁴ A lábával zászlót emelő bárány Krisztust szimbolizálja. Magyarországon már a román kori egyházi emlékeken feltűnik, de megtalálható a református templomok festett bútorzatán is (pl. Kraszna 1736), de egyházi edényeken, úrasztali terítőkön is gyakori.⁴⁵ Ábrázolásmódja és eredeti attribútumai azonban gyakran megváltoznak, módosulnak. Sőt – eredeti jelentésének elhomályosulásával – még az állat megnevezése is más.⁴⁶

A református templomok XV–XIX. századi festett bútorzatának díszítményeiből az állatábrázolásokat tekintettük át. Ezek témája és ábrázolásmódja is bizonyítja, hogy a templomi festett bútorzaton található állatalakok jelentős kultúrtörténeti értéket képviselnek. Több ezer éves jelképes kifejezésmód továbbélését és megnyilvánulását bizonyítják. Több motívum és annak ábrázolási sémája szinte az emberi kultúra bölcsőjéig visszavezethető. Az eredeti mondanivaló és annak ikonográfiai megjelenítése sokszor módosult ugyan, de mégis életben maradt egymást váltó társadalmak és művészeti irányzatok során át is. Ez az egész művészi gyakorlat, mint a példák is bizonyították, a 18–19. század folyamán szinte észrevétlenül olvadt bele a népművészetbe. Ahogy elhomályosul, módosul az eredeti jelentés, a példázat, úgy lazulnak fel az átvett ábrázolási sémák is. Az egyéni látás, az egyéni alkotói tehetség és fantázia, a képi ötletek változottsága alakítja az átvett hagyományokat. Olykor ösztönösen is groteszk, máskor humoros vagy éppen bájosnak nevezhető megfogalmazások születnek.⁴⁷ A reneszánsz döntően növényi, virágos díszítésmódja nagy hatással van az alakos ábrázolások megkomponálására is. Mindent körülvesz a kanyargó, burjánzó növényi ornamentika,⁴⁸ egyes növényi elemek pedig beilleszkednek, részeivé válnak az alakos ábrázolásnak. A jelképek attribútumainak elhomályosulása is maga után vonja, hogy azok is ornamentalsé formálódhatnak. A festett templomi bútorok állatábrázolásainak szinte tükör-

41. Kígyóábrázolások találhatóak: Noszvaj (1736), Homoródkarácsonyfalva (1700), Magyarlóna (1752), Kőrösfő (1764), Oklánd (1771), Szentgerice (1670), Zabola (1772).

42. Seibert, J., 1986. 276.

43. Sárkányábrázolások találhatóak a következő templomok díszítményein: Kisnamény (1755). Csengersima (1761), Magyarvita (1765), Piliny (1713), Kalotadámos (1774), Réty (1626), Magyarcsaholy (1777), Szilágysomlyó (1737), Kraszna (1736).

44. Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 649.

45. Vö. Takács B., 1983.

46. A zászlós bárányt olykor ló vagy oroszlán helyettesíti, vagy éppen elefántnak értelmezik az ábrázolást, mint Bukovinában is. Vö. Magyar Néprajzi Lexikon II. 1979. 650.

47. Vö. Vilhelm K., 1975. 7., aki bevezetőjében az állatábrázolások korszerűségét hangsúlyozza, és a „naiv művészet” értékeivel hasonlítja össze.

48. Vö. Vilhelm K., 1975. 8. és Tombor I., 1968. 101.

képeit, másolatait fedezhetjük fel olykor egy-egy paraszti használati tárgy díszítményén. Ezek az inspiráló élmények, a festett famennyezetek díszítményeinek közvetítő szerepe is közrejátszhatott abban, hogy egyes – eredetileg jelképes értelmű – állatábrázolások a 20. századig megőrződtek és felbukkannak a népművészet kései korszakának tárgyi emlékein is.

IRODALOM

- Balogh J.*,
1943. Az erdélyi renaissance. Kolozsvár
- Domanovszky Gy.*,
1936. Magyarország egyházi faépítésze. Bereg megye. Budapest
- Erdész S.*,
1984. Kígyókultusz a magyar néphagyományban. *Studia folkloristica et ethnographica* 12. Debrecen
- Fügedi M.*,
1988. Die Schlange in der ungarischen Hirtenkunst. *Ethnographica et Folkloristica Carpatica* 5–6. Debrecen, 141–150.
- Kelemen L.*,
1945. Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kolozsvár
- Kovács B.*,
1965. A noszvaji templom festett famennyezete. Az egi Dobó István Vármúzeum Évkönyve III. Eger
- S. Kovács L.*,
1987. Szerelmespár-ábrázolások a dunántúli pásztorművészetben. A páva. In: Erosz a folklórban. Szerk.: Hoppál M., és Szepesi E. Budapest, 241–269.
Magyar Néprajzi Lexikon I–V. Budapest, 1977–1982.
- Malonyai D.*,
1911. A magyar nép művészete III. Budapest
- Marosi E.*,
1975. Magyar falusi templomok. Budapest
1986. *Physiologus*. Fordította: Mohay Tamás, utószó és képválogatás: Kádár Zoltán. Budapest
- Seibert, J.* (szerk.)
1986. A keresztény művészet lexikona. Budapest
- Szabadfalvi J.*,
1980. A megyeszói festett asztalosmunkák 1735-ből. Borsodi kismonográfiák 9. Miskolc
- Takács B.*,
1983. Református templomaink úrasztali terítői. Budapest
- Tombor L.*,
1967. Régi festett asztalosmunkák a XV–XIX. században. Budapest
1968. Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV–XIX. században. Budapest
- Verebélyi K.*,
1983. Ádám és Éva. Műzsák 4.
- Vilhelm K.*,
1975. Festett famennyezetek. Alakos ábrázolások a XV–XVIII. századi erdélyi templomokban. Bukarest

SYMBOLISCHE DARSTELLUNGEN AN DEN BEMALTEN MÖBELN DER PROTESTANTISCHEN KIRCHEN

(Auszug)

Beschauend die figuralen Darstellungen, Tiergestalten in den Ornamenten der ungarischen Volkskunst darf man auch das bemalte Mobiliar der Dorfkirchen nicht ausser Acht lassen: man soll auch die Deckenbretter, die angestrichenen Bänke, die Pfründen und die Sprechbühne als integranten Teil der ungarischen Volkskunst betrachten. In ihnen werden die Ausstrahlung der europäischen Kunststile, der gemeinschaftliche Anspruch der zeitgenössischen örtlichen Bauern- und Marktflecken-Gesellschaft, ihr Kunstgeschmack und ihre Religionsidee gleichermassen konzipiert.

In Ungarn bewahren in erster Reihe die protestantischen Kirchen symbolisch-figurale Darstellungen, denn die protestantischen Religionen haben naturgetreuen Darstellungen der Religionsthemata verworfen und haben ein eigenartiges, in der Symbolik des Mittelalters wurzelndes Symbolsystem verwendet. Sie haben ihre Ansichten in erster Linie in der Bibelsprache verfasst, häufig wurden deren Zitate in symbolischer Form verwendet. Die figuralen Tafeln sind also alle die Darstellungen von je einem Gedanken, je einer Parabel. Die figurale Darstellung fügt sich gut in die Ornamente ein, die entscheidend pflanzliche Renaissance-Ornamente verwenden, sogar die Tiergestalten selbst beginnen pflanzliche Ornamente zu werden.

Das Studium nimmt jene Tiergestaltungen der Reihe nach her, welche an den profanen Gebrauchsgegenständen, auch in der Volkskunst verbreitet und typisch waren: der Pelikan, der Doppdadler, der Hirsch, Agnus Dei, der Löwe, der Fisch, der Unicornis, die Schlange, der Drache und der Vogel. Deren ikonographische Bedeutung war bekannt; die meisten von ihnen sind auf das im zweiten Jahrhundert entstandene, mit dem Namen Physiologus bekannte Werk zurückzuleiten, deren Tiersymbolik im ganzen Mittelalter und auch in der Renaissance allgemein verbreitet war. Die an den bemalten Einrichtungen der protestantischen Kirchen sichtbaren symbolischen Tierdarstellungen spielten wichtige vermittelnde Rolle zwischen der oftmals auch uralte Traditionen beinhaltenden christlichen Ikonographie und der bäuerlichen Verzierungskunst.

Márta Fügédi